

Indhold

En introduktion. Af Christian Borch og Mikael Rask Madsen	11
Forord	19
Indledning: Hvordan genopdage opsporingen af associationer?	21
<i>Den stadig mere snævre betydning af ordet social</i>	26
<i>Hvordan finder man vej i den litteratur,</i>	
<i>der går under betegnelsen aktør-netværk-teori</i>	30
<i>Gabriel Tarde, en alternativ forløber</i>	
<i>for en alternativ samfundsteori</i>	35

FØRSTE DEL **Om at drage fordel af kontroverser om den sociale verden** 41

INDLEDNING TIL FØRSTE DEL:

AT LÆRE AT ERNÆRE SIG AF KONTROVERSER 43

FØRSTE KILDE TIL USIKKERHED:

INGEN GRUPPE, KUN GRUPPEDANNELSE 49

En liste over spor efterladt ved dannelsen af grupper 53

Intet arbejde, ingen gruppe 57

Mediatorer versus formidlere 60

Durkheim i et øjeblik inspiration fra Tarde 61

ANDEN KILDE TIL USIKKERHED:

HANDLINGEN OVERTAGES 66

En aktør er det, der *fås til* at agere af mange andre 69

En udforskning af den praktiske metafysik 74

En fortegnelse til at kortlægge kontroverserne om handlingsinstanser med 76

Richard Powers, og hvad et firma er 79

Hvordan nogen *fås til* at gøre noget 82

TREDJE KILDE TIL USIKKERHED:

OBJEKTER BESIDDER OGSÅ AGENS 86

Antallet af arter af aktører bør øges 87

Shirley Strums bavianer 92

At gøre objekter til deltagere i handlingsforløbet 94
*Et godt eksempel på en asymmetrisk definition af
aktører finder vi hos Durkheim (1966: 113),
hvor han gør gældende, at* 96
Objekter hjælper kun periodisk
med til at opspore sociale forbindelser 97
En opregning af situationer,
hvor et objekts aktivitet er let at iagttage 102
Hvem er det, der har glemt magtforholdene? 105

DEN FJERDE KILDE TIL USIKKERHED:

KENDSGERNINGER VERSUS ANLIGGENDER 110
Konstruktivisme versus socialkonstruktivisme 111
Videnskabssociologiens lykkelige forlis 117
Ingen social forklaring er påkrævet 123
Translation versus transport 130
Mere at lære end ved første øjekast 133
Durkheim mod pragmatismen 134
Fleck om Wassermans reaktion som test for syfilis 137
En liste, der kan hjælpe med til at sætte
anliggender i spil 140

FEMTE KILDE TIL USIKKERHED:

AT FORFATTE RISIKABLE REDEGØRELSER 147
Vi skriver tekster, vi står ikke og glor
ind ad et eller andet vindue 148
Omsider en definition af, hvad et netværk er 155
En terminologisk præcisering vedrørende netværk 156
Tilbage til det væsentlige:
en fortegnelse over journaler 161
lværksættelse, ikke kritik 163

OM VANSKELIGHEDEN VED AT VÆRE EN ANT:

ET MELLEMSPILE I FORM AF EN DIALOG 169

**ANDEN DEL Hvordan det igen kan blive muligt
at opspore associationer 189**

**INDLEDNING TIL ANDEN DEL: HVORFOR ER DET SÅ
VANSKELIGT AT OPSPORE DET SOCIALE? 191**

HVORDAN DET SOCIALE HOLDES FLADT 198

FØRSTE TRÆK: LOKALISERING AF DET GLOBALE 207

Fra Panoptikon til Oligoptikon 209

Panoramaer 217

ANDET TRÆK: REDISTRIBUERING AF DET LOKALE 226

Artikulatorer og lokalisatorer 228

Ansigt til ansigt-interaktionernes usandsynlige sted 235

Udvidelser 240

Marcel Mauss definerer 'habitus' og eftersporer

det sociale i nøjagtig samme udgave som Tarde 247

Fra aktører til vedføjelser 250

TREDJE TRÆK: AT FORBINDE STEDER 256

Fra standarder til samlende udsagn 259

Mediatorer, omsider 269

Plasma: de manglende masser 279

KONKLUSION: FRA SAMFUND TIL KOLLEKTIV

- KAN DET SOCIALE ATTER FØJES SAMMEN? 286

Hvilken slags politisk epistemologi? 289

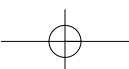
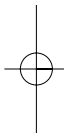
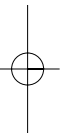
En disciplin blandt andre 293

En anderledes definition af politik 299

Noter 305

Litteratur 339

Stikord 356

En introduktion

Af Christian Borch og Mikael Rask Madsen

Bruno Latour (født 1947) er ikke alene en af nyere tids mest radikale sociologer, han er også en af de mest uortodokse. Han er oprindeligt uddannet i filosofi og teologi, men hans forskningsfelt ændrede sig snart til antropologien og sociologien. Det blev dog ikke gængse samfundsvidenskabelige genstande, der kom til at præge Latours forskning, men derimod studier i videnskab, teknologi og samfund (Science, Technology and Society (STS)) og senere aktør-netværk-teori (ANT). Hans gennembrud kom med bøgerne *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Facts* (1979), skrevet sammen med Steve Woolgar, *Science In Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society* (1987) og *The Pasteurization of France* (1988). I disse banebrydende værker konstaterede Latour, at videnskab selv i den mest hvidkitlede variant er lige så eksperimentel som hans egen antropologiske praksis, hvor han løb i hælene på naturvidenskabsfolk og ingeniører i deres vidensproduktion. Det var konklusioner som denne, der skulle få sociologer som Pierre Bourdieu til at protestere højlydt. I et af sine sidste værker, *Science de la science et réflexivité* (2001), brugte Bourdieu hele ti sider på at forsvare videnskaben mod det overgreb, som Latours udforskninger i hans øjne havde medført. For Bourdieu blev kampen mod de-autonomiseringen af videnskabsbegrebet hos Latour og neo-liberal pseudo-videnskab ligestillet. Latour var med andre ord blevet en farlig mand, endog en anti-sociolog, ifølge den på daværende tidspunkt dominerende sociologiske skole i Paris.

Men længe inden Bourdieu gik i clinch med Latour, havde Latour opnået verdensberømmelse, særligt i USA. De første pionerstudier var blevet fulgt op

af en række yderligere publikationer om teknologi og samfund, herunder hans mest populære værk, *We Have Never Been Modern* (1993), samt *Aramis, or, The Love of Technology* (1996) og *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies* (1999). Herefter vendte Latour sig mod det politiske, om end ud fra den i højere og højere grad veldefinerede Latour-position: "Dingpolitik", som indebærer, at fysiske objekter er en del af politiske praksisser. Et længere etnografisk feltarbejde i den franske administrative højesteret, *le Conseil d'Etat*, udmøntede sig i bogen *La fabrique du droit* (2002). Her forsøgte han at overføre de opbyggede erfaringer fra STS og ANT til studiet af politiske og juridiske institutioner. Denne blev fulgt af yderligere to publikationer på engelsk, der angik det politiske: *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy* (2004) og antologien *Making Things Public: Atmospheres of Democracy* (2005) udgivet sammen med Peter Weibel. Det er den sammenbragte indsigt fra disse værker samt en række fransksprogede skrifter, der ikke er nævnt her, som han bearbejder teoretisk i nærværende værk, hvor han udkaster grundlaget for en om ikke ny så i hvert fald alternativ sociologi. Som vi skitserer nedenfor, er grundstenen i denne reorientering selve sociologiens implicitte genstand, det sociale, som ifølge Latour omformuleres til 'associationer', ikke netværk i gængs forstand, men forbindelser mellem fysiske objekter og menneskelig handlen.

Men Latour er ikke blot radikal i sit opgør med det sociale (og sociologien), han er også en uortodoks stjerne på den samfundsvidenskabelige himmel i Paris. Modsat mange andre er han ikke et produkt af den håndfuld uddannelsesinstitutioner, som har trænet generationer af ledende franske samfundsforskere og derved indirekte har foreskrevet, hvor næste teoretiske og metodologiske opgør skulle stå. Han blev uddannet i provinsen, nærmere bestemt Dijon, og skrev senere sin afhandling i Tours. Dette var ikke langt fra hjembyen Beaune, hvor han voksede op som søn af vinbønder på Bourgognes solbeskinnede bakkedrag. Han har dog det til fælles med Pierre Bourdieu, som han tager et væsentligt opgør med i nærværende publikation, at hans skifte fra filosofi til sociologi og antropologi blev afstedkommet i de tidligere kolonier i det franske imperium. Som for Bourdieus vedkommende var det militærtjeneste, der bragte ham til Afrika. Mens Bourdieu midt under krigen i Algeriet påbegyndte sine berømte studier af berberne og derved gik fra filosofien til antropologien og sociologien, endte Latour på Elfenbenskysten, hvor han stiftede bekendtskab med den franske udviklingspolitik på det teknologiske område. Han kastede sig ud i et etnografisk studie for ORSTOM

(Institut Français de Recherche Scientifique pour le développement en Coopération), det nuværende IRD (Institut de recherche pour le développement), hvor han undersøgte transfer af videnskab og teknologi til udviklingslande. Dette var den første introduktion til den melange af politik, videnskab og teknologi, som han senere gjorde til sin primære genstand.

Det var dog på et andet kontinent, at han skulle udføre sine pionerstudier. Passende for en foregangsmand inden for videnskaben om den moderne videnskab var det i La Jolla, Californien, på Jonas Salk Institute for Biological Studies, at han fik chancen for at følge udviklingen af et helt nyt forskningsområde, neuroendokrinologien, på nærmeste hold. Det var ved hjælp af kontakter til den senere Nobelprismodtager Roger Guillemin, en ekspatrieret fransk videnskabsmand fra Dijon i Bourgogne, at han fik chancen for at blive observatør i en toårig periode i laboratoriet på Jonas Salk Institute. Ved at konstruere et ståsted midt imellem det interne og det eksterne udførte Latour en unik observation af videnskabsprocessen og bemærkede her dens grundlæggende eksperimentale karakter, der lå langt fra dens officielle objektive status. Det var disse grundlæggende indsigter, som Latour bragte med sig i sin videre udforskning af teknologiske og videnskabelige praksisser i det følgende årti. Som professor på École nationale supérieure des mines i Paris fra 1982 og tilknyttet Centre de sociologie de l'Innovation, hvor han bl.a. blev kollega med Michel Callon, en anden pioner inden for feltet, igangsatte han en mere grundlæggende historisk udforskning af teknisk-videnskabelige praksisser, som bl.a. kan læses i hans stort anlagte analyse af Pasteur.

I 1990'erne vendte Latour sig mod de mere principielle filosofiske og epistemologiske aspekter af videnskab, teknologi og samfund. Han blev en flittig besøgende på London School of Economics and Political Science og på Harvard University, hvor han arbejdede med videnskabens historie. Som antydnet ovenfor, var han også blevet en mere og mere kontroversiel figur. Selve idéen om at inddrage fysiske objekter i den sociologiske analyse af vidensproduktion, som han udviklede sammen med Michel Callon, havde skabt problemer i forhold til talsmændene for Sociology of Scientific Knowledge (SSK). Det var dog på det grundlag, han begyndte at skitsere aktør-netværk-teori (ANT). Den senere interesse for politiske og juridiske praksisser skulle også afstedkomme endnu et vendepunkt i hans karriere. Efter mere end tyve år som professor på Centre de sociologie de l'innovation, École des Mines, blev han rekrutteret som forskningschef på den statsvidenskabelige eliteskole, Institut d'Etudes Politiques de Paris. Dette scenskift faldt sam-

men med hans genopdagelse af, hvad han har kaldt ANT's åndelige og teoretiske fader, den franske sociolog Gabriel Tarde.

Tarde spiller en stor rolle for Latour. Ikke alene er hans nye lærestol opkaldt efter Tarde; den gamle, glemte sociolog figurerer, som vi skal se, også centralt i denne bog, som vi nu vender os mere eksplicit mod. Bogen udkom på engelsk i 2005 og er først siden udgivet på fransk. Den engelske titel er *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, og denne titel indikerer klart projektets teoretiske ærinde, nemlig at henlede opmærksomheden på, at det sociale ikke foreligger som en altid allerede eksisterende størrelse, men at det tværtimod konstant skabes og genskabes gennem nye forbindelser. Denne pointe fremgår måske mindre klart af den danske titel, som dog i lighed med titlen på den tyske oversættelse af bogen til gengæld hæfter sig ved en anden central og dobbelt pointe: dels at det samfund, vi aktuelt lever i, ikke kan beskrives og forstås tilstrækkeligt ved hjælp af de eksisterende sociologiske teorier, men at en helt ny teoridannelse er påkrævet for at komme på niveau med det sociale; og dels at selve det, vi kalder samfundet, må omtolkes - helst foretrækker Latour at erstatte samfundsbegrebet med ordet 'kollektiv'. Når titlen på den danske udgave taler om en ny sociologi for et nyt samfund, er hensigten derfor ikke at antyde, at samfundet skal ændres, men at vores forståelse af det sociale må revideres.

Det er præcis til dette formål, Latour genopfinder Tardes sociologi. Tarde var i slutningen af det 19. århundrede en af de centrale skikkelser i fransk og europæisk sociologi. Siden sin død i 1904 har Tarde dog været så godt som ukendt i det brede sociologiske landskab, og det på trods af den interesse, sociologien i det 20. århundrede har viet sine *founding fathers*. Denne glemslens skæbne hænger sammen med det eneste, man gennem generationer fik overleveret om Tarde, nemlig at han udkæmpede en hård teoretisk kamp med den yngre kollega Émile Durkheim - og tabte. Tarde og Durkheim repræsenterede to modsatrettede opfattelser af sociologien. Durkheim ønskede en klar adskillelse af sociologien fra tilstødende discipliner (filosofi, psykologi m.v.) og forfægtede en strengt positivistisk metode, så sociologien kunne slippe af med sine metafysiske og litterære tendenser. Heroverfor stod Tarde, som eksplicit betegnede sin sociologi "inter-psykologi", som ikke håndhævede snævre grænser mellem disciplinerne, og som ved siden af sit videnskabelige arbejde skrev både digte og en novelle, hvori han flettede sine sociologiske pointer ind i en science fiction-skildring. Alt dette diskvalificerede i Durkheims øjne Tarde. Han gik endda så langt som at kalde Tarde decideret uvi-

denskabelig, og et mere nedsættende prædikat kan man næsten ikke tænke sig fra Durkheims side.

Debatten mellem Tarde og Durkheim havde også en institutionel dimension. Tarde var professor på Collège de France, som ganske vist var og er prestigøst, men som i slutningen af det 19. århundrede slet ikke nød samme politiske anseelse og opmærksomhed som det Sorbonne, hvor Durkheim indtog en nøglerolle. En anden afgørende institutionel forskel var, at Durkheim i modsætning til Tarde var i stand til at samle et helt miljø omkring sig og sit sociologiske program. Der var kort sagt arvtagere til Durkheim, ikke til Tarde. Vi betegnede ovenfor Latour som uortodoks, og dette viser sig bl.a. i, at han her godt 100 år efter Tardes død forsøger at etablere den skoledannelse, som ellers aldrig blev Tardes arbejde til del. Latour er dog ikke interesseret i Tarde-skolastik, men derimod i de pointer, Tarde rejste mod Durkheim, og i det overordnede program, han udfoldede som alternativ. Durkheims nyskabelse bestod i, at han betragtede samfundet som en såkaldt *sui generis*-enhed, dvs. en størrelse, hvis fakticitet og dynamik må analyseres på sit eget selvstændige niveau. I denne optik kunne samfundet ikke reduceres til enkeltindividernes gøren og laden; tværtimod hævdede Durkheim, at samfundet manifesterede sig i individernes handlen med en tvingende karakter. Det var denne opfattelse af samfundet som et selvstændigt domæne, Tarde opponerede mod. Mere specifikt handlede stridens kerne om, hvad der forklarer hvad, og hvad der behøver forklaring. Hos Durkheim blev samfundet den forklarende faktor: Selv de meste intime og individuelle valg var ifølge Durkheim udslag af samfundets tvingende magt (eksemplarisk er her hans analyse af, hvordan selvmordsrater svinger med samfundsmæssige dynamikker). Heroverfor hævdede Tarde, at samfundet ikke kan fungere som en stor forklarende variabel. Kriminalitet, ulighed, politiske overbevisninger osv. kan ikke forklares med samfundet. Derimod må samfundet selv forklares! Hvad er det, der skaber sociale konstellationer? Hvordan bygges samfundet løbende op, hvordan stabiliseres det i midlertidige strukturer, og hvordan ændrer det karakter? Tardes svar bestod i at fremhæve betydningen af imitation. Imitationsdelen er mindre interessant for Latour. Derimod deler han til fulde behovet for at analysere, hvordan samfundet og det sociale skabes i stadig nye 'associationer', som Latour kalder dem, frem for at tage samfundet for givet og bruge det som udgangspunkt for alskens forklaringer.

En sidste kommentar om Tarde-baggrunden er vigtig. Der er således ingen tvivl om, at Latour genopfinder debatten mellem Tarde og Durkheim for at

give sit eget forehavende et mere sociologisk skær. Ved at stille sig på skuldrene af Tarde og dermed henvise til en stamtavle, som i disse år tildeles stadig større respekt (Tarde er genstand for en omfattende international revitalisering), kan Latour med stor legitimitet hævde, at hans aktør-netværk-teori udgør et decideret sociologisk program, som ikke kun fortjener særlige aficionados respekt, men tværtimod må anerkendes som en kernesociologisk bestræbelse. Der ligger muligvis også en mere subtil reference i at genoptage en over hundrede år gammel debat. Det lugter lidt af, at Latours Tarde-inspirerede slag mod Durkheim samtidig har karakter af en boksekamp mod Latours egen onde ånd i det parisiske academia, Bourdieu.

I præsentationen af sit sociologiske program sonderer Latour mellem to forskellige sociologier. Der er 'det sociales sociologi' på den ene side, og det er den gren, der følger Durkheims grundlæggende idé om samfundet som et særligt domæne. På den anden side er der Latours egen 'associations-sociologi', som i forlængelse af Tarde dyrker den minutiøse forklaring og undersøgelse af, hvordan det sociale konstant skabes som nye forbindelser eller sammenføjninger. Man kan indvende, at denne opdeling af den sociologiske disciplin er lige lovlig grovkornet, men der ligger en stærk pædagogisk (og frisk polemisk) pointe i at trække grænserne så klart op. Hvorom alting er, Latour argumenterer for, at det sociales sociologi er blevet overhalet af virkeligheden. Den durkheimske tilgang viser frem for alt sin utilstrækkelighed, når man konfronteres med fænomener, der som eksempelvis miljøproblemer ikke har at gøre med et afgrænset socialt domæne, men tværtimod sammenføjer et utal af komplekse teknologiske, menneskelige, biologiske m.v. elementer. Her må associations-sociologien tage over, så i den specifikke forstand er Latour anti-sociolog.

Associationer henviser hos Latour ikke til vildt voksende idéer, men til forbindelser, sammenføjninger. Og man må i den sammenhæng ifølge Latour forstå, at mennesker ikke er alene i samfundet. Selvfølgelig udgør menneskelige handlinger, kommunikation, symboler m.v. centrale dele af samfundet, eller rettere af det sociale/kollektive, men *på linje med* en række ikke-menneskelige aktører, herunder objekter og teknologier. Miljøproblemer kan ikke diskuteres uafhængigt af, hvordan de skabes gennem f.eks. målinger, risikovurderinger og emissioner, og her spiller teknologiske komponenter og fysiske objekter en aktiv rolle. Latours store fortjeneste er at argumentere konsistent for, hvordan vi kan følge disse aktører og kortlægge deres ageren - og herigennem vise, hvordan det sociale skabes. Dette er bogens centrale bidrag.

Sociologisk teori er ikke altid underholdende læsning, hertil har disciplinens udgrænsning af litterære elementer været for vellykket. Derfor er glæden så meget desto større, når man endelig – som i dette tilfælde – har med en velskrevet og tilmed morsom bog at gøre. Så også på forside er Latour uortodoks. Endvidere er han uovertruffen som kritiker. Hans hudfletning af kritisk teori (som vi kender den fra navnlig frankfurterskolen) efterlader den mildest talt groggy. Tilsvarende er hans påpegning af svaghederne ved 'det sociales sociologi' uhyre skarpsindig. Man kan diskutere, om Latour altid når samme høje niveau, når han skal udfolde sit eget program indholdsmæssigt. I hvert fald er nogle af de afsluttende diskussioner i den foreliggende bog mere tågede end første dels dybe og knivskarpe snit. Det kan dog ikke skygges for bogens uomtvistelige relevans, og vi kan ikke glæde os nok over nu at have dette vigtige værk i dansk oversættelse. Det er ikke hans første bog på dansk, men det er den, som mest prægnant udhamrer hans sociologiske bidrag og forklarer, hvorfor vi behøver en ny sociologi for et nyt samfund.

Christian Borch & Mikael Rask Madsen

April 2008